DENUMIRI PENTRU ‘(PĂR) ALB’ ÎN GRAIURILE DACOROMÂNE, PE BAZA ALRR. *SINTEZĂ*

MIHAELA-MARIANA MORCOV

În articolul de față ne propunem să analizăm denumirile înregistrate cu sensul ‘(păr) alb’ în ALRR. *Sinteză*, vol. I, harta lingvistică 20. Analiza noastră are în vedere, în primul rând, distribuția geografică a termenilor, succesiunea cronologică a ariilor lexicale, precum şi originea unor cuvinte care nu au fost luate în discuție, până în prezent, sau care au fost asociate cu etimoane diferite.

Totodată, vrem să comparăm rezultatele analizei de față cu datele pe care le furnizează studiul Angelei Bidu-Vrănceanu referitor la numele de culori din limba română (*Systématique des noms de couleurs. Recherche de méthode en sémantique structurale*, Bucureşti, Editura Academiei, 1976), pentru a evidenția anumite fapte relevante la nivel dialectal, sub aspectul modului de organizare a paradigmei formate din numele de culori, care au în comun semul /alb/ (în context asociat cu părul omului sau al animalelor).

Alb (**<** lat. *albus*) **şi derivatele sale**

Aria de răspândire a cuvântului *alb* acoperă întreaga rețea cartografică a graiurilor dacoromâne luate în considerare în perioada în care au fost realizate anchetele dialectale. În câteva puncte din diverse zone ale țării, au fost înregistrate derivate primare şi secundare, luând în discuție şi limba latină: *albotín* (295), *alburí©* (29, 347, 435, 764), *albó˜* (172, 485), *albinéț* (406, 564) şi *albîcós* (621).

Derivatele indică diverse nuanțe. Diminuarea intensității este mai puțin evidentă în cazul cuvintelor *alburí©* (< *alboare* < lat. *alborem* < lat. *albus* + *-i©* cf. DA) şi *albîcós*, dar nu şi în cazul cuvântului *albó˜*, care, potrivit Floricăi Dimitrescu, este folosit în Sălaj (aceeaşi zonă în care e atestat şi în ALRR. *Sinteză*), cu valoare diminutivală (Dimitrescu 1958: 244). Acest fenomen este explicabil prin tendința limbii române, manifestată mai ales la nivel popular sau dialectal, de a crea derivate diminutivale cu ajutorul sufixului augmentativ *-oi* (*butoi* de la *bute*, bază care desemnează un recipient mai mare decât *butoiul*, *căsoi* cu sensul de ‘căsuță, anexă în gospodăria țărănească’) (*ibid.*).

Informațiile dialectale referitoare la sfera semantică a cuvintelor *albó˜* şi *albîcós* vin în completarea descrierii realizate de Angela Bidu Vrănceanu care precizează că primul termen menționat se combină numai cu substantivele *câine* şi

FD, XXXV, Bucureşti, 2016, p. 121–127

BDD-A24896 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:51:48 UTC)

porc (p. 161). Din observaţiile autoarei rezultă, de asemenea, că *albîćós* nu este asociat cu părul omului (p. 158, 159).

Un alt derivat, *albineţ*, denumeşte culoarea părului blond, alb sau cu o nuanţă intermediară între *albicios* şi *gălbui* (DA I *s.v.*). Potrivit datelor din DA, cuvântul s-a format prin derivare, cu suf. *-eţ*, de la cuvântul *albin* [ʻalbicios (despre vaci')] (DA). În CDDE, se menţionează că *albineţ* este un derivat de la cuvântul *alb*, creat după modelul lui *gălbineţ* (CDDE, s.v. *alb*). [(Cuvântul din urmă este folosit cu accepţia ʻgalben deschis' şi s-a format prin derivare de la *galben*, cu sufixul *-eţ* (DA, CDDE)]. În favoarea ultimei ipoteze pledează două argumente: pe de o parte, evidenta asemănare formală şi semantică dintre termeni şi, pe de altă parte, existenţa unei alte perechi de cuvinte pe baza căreia se poate proba faptul că derivatele create de la denumirile celor două culori s-au influenţat reciproc (CDDE, s.v. *alb*). Este vorba de *albiu* şi *gălbiu* (*ibid.*). Ţinând cont de aceste argumente, precum şi de faptul că etimonul identificat în DA nu este atestat decât o singură dată, considerăm că revelatoare, în ceea ce priveşte originea cuvântului *albineţ*, este numai explicaţia propusă în CDDE.

La originea adjectivului *albotin* se află antroponimul *Albotina*. Potrivit lui Virgil Nestorescu, acesta este asociat cu ruinele unei mânăstiri româneşti din nord-vestul Bulgariei (Nestorescu 1996: 115). Lingvistul menţionat consideră că *albotin* derivă din *Albotă* + sufixul *-in*, iar *Albotă* se explică prin derivare cu sufixul *-otă* de la *alb*. Ipoteza formulată pentru a explica etimologia numelui *Albotă* este, de altfel, confirmată de prezenţa unor antroponime create după acelaşi model (*Balotă*, *Calotă*, *Racotă*, *Başotă*, *Troncotă*) (HEM III: 121, 122, DNFR). Explicaţia care are ca punct de plecare antroponimul *Albotin* întâmpină un obstacol: sufixul *-in* nu este întâlnit în structura altor substantive. În schimb, derivate formate cu ajutorul sufixului *–ină* sunt atestate în mod special în graiurile din Transilvania şi Banat (Tudose 1978: 45). Aşadar, pentru a elucida originea adjectivului, trebuie să avem în vedere forma de feminin a antroponimului.

Cărunt [**<** lat. *canutus* ʻ(despre părul omului) alb', ʻ(despre părul lupului) cenuşiu']

Aria de răspândire a cuvântului *cărunt* coincide, parţial, cu aria cuvântului *alb*, dar frecvenţa atestărilor este în mod vizibil mai redusă. Principalul sens al adjectivului este ʻ(despre părul capului, din barbă, din gene etc.) jumătate alb, care a început să albească (de bătrâneţe)' (DA).

Bălan (< *băl* + *-an*)

Adjectivul *bălán* s-a format pe teren românesc prin derivare de la *băl* ʻblond', ʻalb' (< sl. *bělъ* ʻalb') (DA s.v. *băl*, DELR I, s.v. *băl*). Cuvântul *bălán* se concentrează, ca frecvenţă, în sudul ţării. În DA, *bălán* este înregistrat cu sensurile: ʻ(om) blond', ʻ(despre animalele domestice) alb' şi ʻ(despre plante, în special despre cereale) galben bătând în alb'. Baza de derivare a cuvântului, *băl*, a fost, de asemenea, consemnată în punctul 30 din Banat. În punctele 708 şi 887, a fost înregistrată varianta *bălá˘*, care se explică prin contaminare cu adjectivul *la˘*.

BDD-A24896 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:51:48 UTC)

Remarcăm faptul că sensul ʻ(păr) albʼ al cuvântului *bălan* (*bălai*) nu a fost consemnat în DA. Urmărind situaţia cuvântului menţionat, la nivelul limbii populare, Angela Bidu Vrănceanu constată că utilizarea acestuia în contextul *păr...* este posibilă doar prin asociere cu „/aprecierea cromatică de tip (a)/” (galben) (Bidu Vrănceanu 1976: 164). În aceeaşi situaţie se află şi cuvântul *albineţ* (*ibid.*), analizat mai sus.

Lău

La˜, cu varianta fonetică *lă˜*, a fost consemnat în 5 localităţi din Bucovina. Sub forma *lău*, adjectivul *lai* a fost înregistrat în câteva puncte apropiate din aceeaşi zonă, precum şi într-o localitate din sudul Moldovei (669). *Lău* reprezintă un singular refăcut după modelele preexistente (ex.: *rău–răi*). Conform datelor din DA şi din DLR, cuvântul menţionat evocă diferite nuanţe de negru sau de gri şi este utilizat pentru a defini nu numai părul oamenilor, ci şi lâna oilor, precum şi ţesăturile sau îmbrăcămintea (DA II/2 s.v. *laiu*, DLR IV, s.v. *lai*). Până acum au fost avansate patru ipoteze referitoare la etimologia cuvântului. În DA, acesta este corelat cu lat. *labes* ʻpată neagrăʼ (DA I/2). Tache Papahagi consideră, de asemenea, că limba de origine a adjectivului este tot latina, dar are în vedere un etimon diferit: **labius* (DAR, *s.v.*). Potrivit lui K. Treimer, rom. *lai* provine din ngr. *λάιους* ʻpestriţʼ (ZrPh, XXXVIII: 389 *cf.* Brâncuş 1983: 142).

Gr. Brâncuş (1983: 142), care încadrează adjectivul în categoria cuvintelor autohtone probabile, prezintă, în sprijinul ipotezei sale, următoarele argumente: explicaţiile care au ca punct de plecare latina sau neogreaca nu sunt convingătoare din cauza dificultăţilor fonetice sau semantice. În schimb, rom. *lai* corespunde alb. *lajë* s.f. ʻoaie neagrăʼ. Ambele cuvinte sunt specifice vocabularului pastoral şi se opun cuvântului *bardzu* ʻalbʼ. Semnificativ este faptul că termenul este, de asemenea, păstrat în aromână. Ţinând cont de aceste argumente, considerăm că ipoteza cea mai plauzibilă este cea care explică termenii *lai* şi *lajë*, din română şi, respectiv, din albaneză, prin raportare la fondul lexical de substrat.

Spre deosebire de cuvântul evocat mai sus, niciuna dintre denumirile inventariate şi descrise de Angela Bidu Vrănceanu, pentru româna populară sau pentru româna standard, nu reflectă tendinţa de neutralizare a opoziţiei dintre semele /alb/ şi /negru/. Evoluţia semantică paradoxală /negru/ > /alb/, în condiţiile utilizării contextuale a cuvântului semnalat mai sus, ilustrează, aşadar, o situaţie proprie graiurilor.

Sur

Cuvântul a fost atestat în câteva localităţi din estul şi centrul Transilvaniei, precum şi în două localităţi din sudul şi din nordul Moldovei (646 şi 565). *Sur* desemnează, printre altele, culoarea intermediară dintre alb şi negru şi părul cărunt (DLR, *s.v.*). Etimologia acestui cuvânt nu a fost încă elucidată, dar s-a emis ipoteza unei legături între adjectivul românesc şi bulg. *cyp* sau între adjectivul românesc şi scr. *sur* (DLR *s.v.*, TDRG *s.v.*). Cuvinte înrudite cu cel din română au fost atestate însă nu numai în bulgară şi în sârbă, ci şi în vechea slavă, sau în alte limbi slave

BDD-A24896 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:51:48 UTC)

actuale (CDED II s.v.). Având în vedere acest aspect, precum şi faptul că termenul în discuţie nu apare în sudul ţării şi nici în Banat, zonele care se află în sfera de influenţă a limbilor bulgară şi (sau) sârbă, este posibil ca *sur* să provină din slava veche.

CUVINTE ÎNREGISTRATE SPORADIC

Plă˜íţ este consemnat în punctul 454, din Transilvania. În DLR, lexemul propriu-zis, *plăviţ, -ă*, a fost înregistrat cu sensul principal ʻ(despre oameni sau despre părul lor) de culoare galbenă, blondʼ. Termenul este format cu ajutorul sufixului- *-iţ*, de la *plav* ʻcu părul alb sau alb-gălbuiʼ, de origine slavă (DLR, CDED II). Potrivit Angelei Bidu Vrănceanu, *plăvíţ* este utilizat în combinaţie cu substantivul *păr* numai pentru a desemna culoarea galbenă (Bidu Vrănceanu: 164). În afară de acest sens, în DLR, este consemnată şi accepţia ʻcu părul sau lâna de culoare alb-gălbuie sau alb-argintie (despre animale)ʼ. Prin generalizarea acestui sens, cuvântul a putut fi utilizat, la nivel dialectal, pentru a desemna părul alb al omului.

Spălăcit, un termen format pe teren românesc (participiu al verbului *spălăci* < *spăla* + *-ăci*), este utilizat, în general, cu accepţia ʻcare are o culoare puţin intensă, care şi-a pierdut culoarea iniţială, decolorat, ştersʼ (DLR *s.v.*). Cuvântul a fost consemnat cu sensul ʻ(păr) albʼ în punctul 442, din Transilvania.

MOTIVAŢII SEMANTICE

Configuraţia hărţii lingvistice 20 din ALRR. *Sinteză* (vol. I) are legătură, pe de o parte, cu specificul fiecărei zone şi, pe de altă parte, cu asocierile pe care vorbitorii le-au stabilit la nivelul referentului, în condiţiile în care utilizarea adjectivului *alb* este determinată de o restricţie contextuală. În consecinţă, vorbitorii din diferite regiuni ale ţării pot înlocui cuvântul *alb* cu termeni meniţi să exprime diverse nuanţe ale părului îmbătrânit sau deschis la culoare.

Privite în ansamblu, cuvintele înregistrate cu sensul ʻ(păr) albʼ, formează un continuum lexical şi semantic, în interiorul căruia se situează derivatele create de la baza *alb*, urmate mai întâi de cuvintele care desemnează diferite nuanţe ale părului blond, de cele asociate cu nuanţele deschise ale unor culori nedefinite (*spălăcít*) şi apoi de adjectivele asociate cu părul cenuşiu (*cărunt*, *sur* şi *lai*). Realizându-se treptat (prin cuvinte polisemantice sau prin cuvinte monosemantice care desemnează nuanţe foarte apropiate – este cazul adjectivelor *albineţ*, *bălan* sau *lai*), creşterea în intensitate a culorii explică o aparentă contradicţie semantică: faptul că termenii *lău* şi *vânăt* (ultimul a fost atestat ca răspuns secundar în punctul 758) care sunt asociaţi, în general, cu nuanţele întunecate devin, la nivel dialectal, sinonimele

BDD-A24896 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:51:48 UTC)

adjectivului *alb*. Se constată că, în procesul de înlocuire a cuvintelor, se dovedeşte decisivă imprecizia referentului, acesta variind în funcţie de percepţia vorbitorilor. Fenomenul semnalat permite, mai întâi, neutralizarea distincţiilor semantice legate de nuanţa cromatică şi, ulterior, anularea opoziţiei dintre culori.

În cazul adjectivului *lai*, se poate admite faptul că relaţia de omonimie parţială dintre acest cuvânt şi adjectivul *bălai* a contribuit la realizarea transferului semantic.

În câmpul lexico-semantic al numelor de culori, transferul semantic poate fi favorizat, la nivel dialectal, de analogia dintre blana animalelor şi părul omului. Fenomenul este ilustrat de termenii pastorali, *lai* şi *plăviţ*. Cele două cuvinte se deosebesc însă în ceea ce priveşte etapa în care a avut loc modificarea semului /apreciere cromatică/. În cazul lui *lai* modificarea culorii nu este, în mod evident, condiţionată decât de analogia cu părul omului. În opoziţie cu acest cuvânt, *plăvíţ* este, de la bun început, corelat cu semul ʻalb’.

STRATURILE ETIMOLOGICE

Distribuţia geografică a cuvintelor folosite cu accepţia ʻ(păr) alb’ ne sugerează câteva observaţii referitoare la succesiunea cronologică a termenilor. Semnificativ este faptul că cel mai bine reprezentate, din punctul de vedere al frecvenţei sau al distribuţiei geografice, sunt două adjective de origine latină: *alb* şi *cărunt*. Cuvântul *alb* formează cel mai vechi strat etimologic. În favoarea acestei ipoteze pledează atât numărul de puncte, cât şi răspândirea cuvântului. Primul termen care a înlocuit, pe alocuri, cuvântul *alb*, printr-un proces de generalizare semantică, la care ne-am referit mai sus, este *cărunt*. Analizând harta ʻ(Păr) cărunt’ (22) din ALRR. *Sinteză*, vom constata că sensul ʻ(despre părul capului, din barbă, din gene etc.) jumătate alb, care a început să albească (de bătrâneţe)’ este încă bine reprezentat, ceea ce constituie un alt argument în favoarea ideii că, în înţelesul de ʻ(păr) alb’, *cărunt* este posterior cuvântului *alb*.

Într-o etapă mai recentă, *alb* a fost concurat în sudul ţării de un derivat al cuvântului *băl*, de proveniență slavă.

Considerăm că datele referitoare la aria de răspândire şi la frecvenţa cuvintelor *sur* şi *lău* nu sunt suficient de concludente pentru a ne ajuta să stabilim cu precizie ordinea în care aceste adjective au dobândit sensul ʻ(păr) alb’, înlocuind vechile cuvinte: *alb* şi *cărunt*.

CONCLUZII

În absenţa datelor furnizate de instrumentele geografiei lingvistice, soluţiile etimologice propuse, în rândurile de mai sus, s-au bazat pe observarea analogiilor care se stabilesc la nivelul sistemului sau pe valorificarea unor constatări detaliate

BDD-A24896 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:51:48 UTC)

privind procesul de formare a cuvintelor (productivitatea unor sufixe), constatări care ar fi putut să scape unei analize etimologice tradiționale. Revelatoare pentru rolul jucat de analogie în procesul de reînnoire a lexicului este influența exercitată, la nivelul unor perechi lexicale, pe baza unor opoziții semantice (exemplul opoziției dintre semul /galben/ şi /alb/).

Alte indicii de interes pentru etimologie au fost furnizate de însăşi distribuția geografică a cuvintelor. Distribuția geografică a cuvântului *sur*, de exemplu, demonstrează că este puțin probabil ca acesta să provină din sârbă sau din bulgară, întrucât, cu sensul ʻ(păr) alb’, adjectivul nu a fost atestat în zonele care au suferit influența celor două limbi.

În comparație cu limba standard sau cu limba populară, graiurile prezintă o mobilitate mai mare în ceea ce priveşte evoluția semantică a numelor de culori, precum şi posibilitatea de a stabili relații sintagmatice cu alte cuvinte. Frapantă este, în mod special, deosebirea bazată pe neutralizarea opoziției dintre semele /negru/ şi /alb/, care se manifestă exclusiv la nivel dialectal.

BIBLIOGRAFIE

ALRR. *Sinteză* I = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză*, volumul I, coordonator Nicolae Saramandu; colectiv redacțional: Dana-Mihaela Zamfir, Marilena Tiugan, Verginica Barbu Mititelu, Carmen-Irina Radu, Carmen-Irina, Floarea, Mihaela Morcov, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005.

Bidu-Vrănceanu 1976 = Angela Bidu-Vrănceanu, *Systématique des noms de couleur. Recherche de méthode en sémantique structurale*, Bucureşti.

Brâncuş 1983 = Grigore Brâncuş, *Vocabularul autohton al limbii române*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică.

CDDE = *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine* (*A -putea*), de I.-A. Candrea şi Ov. Densusianu, Bucureşti, Atelierele Socec, 1914.

CDED II = A de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*. *Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*, Frankfurt, Ludolphe St-Goal, 1879.

DA = *Dicționarul Academiei Române*, tomul I, partea I, A–B, Bucureşti, Librăriile Socec & Comp., C. Sfetea, tomul II, partea a 2-a, fascicula I *J–Lacustru*, Bucureşti, Tipografia Ziarului „Universul”.

DELR I = *Dicționarul etimologic al limbii române*, volumul I, *A–C*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2011.

DLR = *Dicționarul limbii române*, serie nouă, Bucureşti, Editura Academiei Române, tomul VIII , partea a 3-a, Litera P, *Pînă–Pogribanie*, 1977, Litera S, *Spongiar–Swing*, tomul X, partea a 5-a, litera S, *Spongiar–Swing*, 1994.

Dimitrescu 1958 = Florica Dimitrescu, *Note asupra relațiilor dintre diminutive şi augmentative în limba română*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan la 70 de ani*, p. 241–253, Bucureşti, Editura Academiei.

DNFR = Iorgu Iordan, *Dicționar al numelor de familie româneşti*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1983.

BDD-A24896 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:51:48 UTC)

HEM III = B. Petriceicu-Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, *Dicţionarul limbei istorice şi poporane a românilor*, volumul III, Bucureşti, Editura Minerva, ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Grigore Brâncuş, 1976.
Nestorescu 1996 = Virgil Nestorescu, *Nume româneşti de locuri în Bulgaria*, în *Studii şi cercetări de onomastică*, Craiova, Universitatea din Craiova, p. 115–120.
Pascu 1916 = G. Pascu, *Sufixele româneşti*, Bucureşti, Ediţiunea Academiei Române.
Tudose 1978 = Claudia Tudose, *Derivarea cu sufixe în româna populară*, Bucureşti, Universitatea din Bucureşti.

DÉSIGNATIONS POUR (‘CHEVEUX) BLANCS’ DANS LES PATOIS DACOROUMAINS, SUR LA BASE L’ALRR. *SINTEZĂ*

RÉSUMÉ

Dans cet article nous avons analysé les mots enregistrés au sens ‘(cheveux) blancs’ dans l’ALRR. Sinteză, (1er volume, carte linguistique no 20). D’une part, nous avons souligné les aspects pertinents pour la distribution géographique des désignations, pour l’étymologie et la succession chronologique des aires lexicales et, d’autre part, nous avons commenté certains aspects en rapport à la motivation sémantique et à la structure du paradigme formé par les noms de couleurs associés au cheveux vieillis.

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române

BDD-A24896 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:51:48 UTC)